

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 4, November 2022

www.historystudies.net

İNGİLİZ CASUS ARKEOLOG GERTRUDE MARGARET LOWTHIAN BELL'İN 1909 VE 1911 YILI KUZHEY MEZOPOTAMYA SEYAHATİNDEKİ ARKEOLOJİK FAALİYETLERİ

*British Spy Archeologist Gertrude Lowthian Bell's Archeological Activities In 1909
And 1911 Travel To Northern Mesopotamia*

Doktora Öğrencisi Alaaddin Kalaycı

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

alaaddin.kalayci@hotmail.com

Doktora Öğrencisi Muhsin Haji Azeez Babila

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

muhsin.hajiazeez1981@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 12.05.2022

Kabul Tarihi-Accepted Date : 23.10.2022

DOI Number : 10.9737/hist.2021.1110

Atıf – Citation: Alaaddin Kalaycı – Muhsin Haji Azeez Babila, “İngiliz Casus Arkeolog Gertrude Margaret Lowthian Bell’in 1909 ve 1911 Yılı Kuzey Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri”, *History Studies*, 14/4, Kasım 2022, s.911-925.

İNGİLİZ CASUS ARKEOLOG GERTRUDE MARGARET LOWTHIAN BELL'İN 1909 VE 1911 YILI KUZEY MEZOPOTAMYA SEYAHATİNDEKİ ARKEOLOJİK FAALİYETLERİ

**British Spy Archeologist Gertrude Lowthian Bell's Archeological Activities In 1909 And 1911
Travel To Northern Mesopotamia**

Alaaddin Kalaycı

Muhsin Haji Azeez Babila

Öz

Mezopotamya coğrafyası bereketli toprakları sayesinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler ise var oldukları dönem boyunca birçok eser inşa ederek kendilerinden bir iz bırakmayı başarmıştır. 20. Yüzyılda Mezopotamya coğrafyası Osmanlı imparatorluğu sınırlarındaydı ve bu coğrafya birçok antik eserleri de bünyesinde barındırmaktaydı. Avrupalı devletlerin arkeoloji alanında gelişmesi ile birlikte bu gelişimi de bölgede yaptığı ajanlık faaliyetlerinde kullanmayı başarmıştır. Casus arkeologlardan birisi olan İngiliz Gertrude Bell, Mezopotamya coğrafyasında hem arkeolojik faaliyetler yaparak hem de Britanya adına istihbarat bilgileri toplamıştır. Bu çalışma, Britanya Krallığı adına casusluk yapan arkeolog Gertrude Bell'in Mezopotamya coğrafyasında yapmış olduğu seyahatlerdeki arkeolojik faaliyetleri açıklayarak, gezi ve kazılarında eskiçağ tarihi açısından önemli olan bulguları aktarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Gertrude Bell, Arkeoloji, Babil, Mezopotamya, Asur, Hitit

Abstract

The geography of Mesopotamia has hosted many civilizations thanks to its fertile lands. These civilizations, on the other hand, managed to leave a mark on themselves by building many artifacts throughout their existence. In the 20th century, the geography of Mesopotamia was within the borders of the Ottoman Empire, and this geography also contained many ancient artifacts. Along with the development of European states in the field of archeology, he managed to use this development in his spying activities in the region. British Gertrude Bell, one of the spy archaeologists, both carried out archaeological activities in Mesopotamia and gathered intelligence information on behalf of Britain. This study aims to explain the archaeological activities of the archaeologist Gertrude Bell, who spied on behalf of the British Kingdom, in her travels in Mesopotamia, and to convey the findings that are important in terms of ancient history in her travels and excavations.

Keywords: Gertrude Bell, Archeology, Babylon, Mesopotamia, Assyria, Hittite

Giriş

Mezopotamya coğrafyası içinde barındırdığı Fırat ve Dicle Nehirleri sayesinde tarih boyunca insanoğlunun yaşaması için elverişli bir alan olmuştur. Tarihi çağların boyunca üzerinde ilk şehir devletleri başta olmak üzere Sumer, Akad, Babil, Asur gibi ilk merkezi sistem yapısına sahip yönetimler kurulmuştur. Bu medeniyetlerin yanı sıra Makedon, Selevkos, Roma ve Persler de bu coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Mezopotamya coğrafyası köklü bir tarihe sahip olması ve üzerinde birçok medeniyeti barındırmasından dolayı bu medeniyetlerden kalma birçok tarihi yapıyı da içinde taşımaktadır.

Mezopotamya coğrafyası 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisindeydi. Avrupalı devletler, Osmanlı İmparatorluğunun dağılma dönemi içinde "Hasta Adam" olarak adlandırılması ile birlikte sahip olduğu toprakların, paylaşılma arzusu ortaya çıkmıştır. Avrupalı Devletler bu amaçlarına ulaşmak için birçok yöntem uygulamıştır ve özellikle uyguladığı casusluk faaliyetleri bunların en önemlisi olmuştur. Ayrıca casusluk faaliyetleri sırasında ajanlar bölgeye farklı kimlikler ile gelmekteydi. Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ni yakından izleme, keşfetme ve sömürme politikalarına uygun biçimde görevlerde bulunacak olan kişiler hükümetler tarafından özenli bir şekilde seçilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hükmettiği coğrafyaya gönderilecek olan casuslar bilhassa bilimsel anlamda yetkinliğe ulaşmış, milliyetçi ve sadık olan kişiler arasından seçilmiştir.

20. yüzyılda bu tanımlamaya uyan en iyi casuslardan birisi ise İngiliz Ajan Gertrude Margaret Lowthian Bell olmuştur. Okuldan mezun olduktan sonra seyahat planlarını aklına koyan Gertrude Bell, Osmanlı coğrafyasına uzun seyahatler düzenlemiştir. Bu seyahatleri esnasında ilerleyen dönem içerisinde bilim dünyasına kaynak teşkil edecek mektup ve günlükler yazmıştır. Seyahat noktalarındaki önemli tarihi ve coğrafi özellikleri kaydetmenin yanı sıra buraları dikkatli ve özenli bir şekilde fotoğraflamış, çizimlerini yapmış ve haritalandırmıştır. Resmi bir ajan olarak göreve başladığından itibaren elindeki belgelerin hepsini Britanya hükümetine sunarak bu coğrafyadaki emellerine hizmet etmiştir.

Gertrude Bell, yaptığı casusluk faaliyetlerini arkeolog olarak yürütmüştür. Britanya Hükümeti için casusluk yaparken Mezopotamya coğrafyasında arkeolojik olarak faaliyetlerde bulunmuş ve kazılara katılmıştır. Gertrude Bell yaptığı gezintilerinde güzergâh üzerinde hem arkeolojik anlamda önemli yerler keşfetmiş olup bunların yanı sıra önemli eserleri de bilim dünyasına kazandırarak arkeoloji ve eskiçağ tarihi açısından önemli katkılar sağlamıştır.

1. Gertrude Bell'in Hayatı

Gertrude Margaret Lowthian Bell, 14 Temmuz 1868 tarihinde İngiltere'nin Newcastle'nin kuzeydoğusunda yer alan County Durham'a bağlı Washington kasabasının küçük bir köyü olan New Hall'da varlıklı bir İngiliz kolonyal bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Thomas Hugh, Sir Isaac Lowthian Bell'in büyük oğlu ve annesi Mary ise Newcastle Tyne'dan John Shield'in kızıdır.¹

¹ Julia Asher-Greve, "Gertrude L. Bell, 1868 – 1926", *Breaking ground: pioneering women archaeologists*, Eds. Getzel Cohen- Marta Sharp Joukowsky, University of Michigan Press USA 2006, s. 142-197; Muhammed Nurullah Parlakoğlu, *Gertrude Bell'in Türkiye Mezopotamyası'ndaki seyahatleri ve faaliyetleri*, (Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman 2018, s. 6; Sibel Karasulu, *19. yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu'da kadın kimliği analizi: Gertrude Bell örneği*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2019, s. 23; Samet Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu politikası ve Gertrude Bell*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük 2015, s. 180; Mustafa Celalettin Hocaoğlu, *Gertrude Bell'in Irak Mandasının Kurulmasındaki Rolü*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019, s. 20; Tuğba Kabakçı, *Gertrude Bell'in mektup ve günlüklerine göre Konya vilayeti (1905-1907)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019, s. 13; Semavi Eyice, "BELL, Gertrude Lowthian", Türkiye

Gertrude Bell'in mensubu olduğu Lowthian ailesi Britanya'nın önemli ve varlıklı bir ailelerinden biri olup Britanya hükümetine yakın bir politika içinde olmuştur. Zengin bir aile içinde olmasına rağmen henüz üç yaşındayken annesini kaybetmesi Gertrude Bell'i çocukluk yıllarında duygusal olarak etkilemiştir. Gertrude Bell'in dünyaya geldiği dönem içinde her ne kadar Britanya'da orta ve soylu zengin sınıfı kız çocuklarını okula göndermemesine rağmen bu durum Bell için geçerli olmayacaktır. Temel eğitimlerini evde özel hocalar ile alan Gertrude Bell, eğitimlerine devam etmesi için üvey annesi tarafından Queen's College okuluna kaydı yaptırılmıştır. Buradaki eğitiminden sonra Oxford Üniversitesi Lady Margaret Hall'de öğrenim hayatına devam etti. Çok başarılı ve zeki olan Gertrude Bell, Oxford Üniversitesi Modern Tarih bölümünü kısa bir süre zarfında birinci olarak bitirmeyi başarmıştır.²

2. Gertrude Bell'in Arkeolojiye Olan İlgisi

Oxford Üniversitesini bitirdikten sonra dünya turuna çıkan Gertrude Bell, ilk olarak Bükreş'e gitmiştir. Gertrude Bell Bükreş gezisinde Doğu'ya olan ilgisini keşfetmiştir. Bükreş gezisinden sonra ülkesine dönmesine rağmen 1892 yılında Tahran gezine çıkan Gertrude Bell burada Farsça öğrenmiş ve Arapçaya olan ilgisini de ortaya çıkarmıştır. Zamanının büyük çoğunluğunu sosyal aktivitelerle geçiren Gertrude Bell, dağcılık, bahçecilik ve fotoğrafçılık gibi hobiler edinmiştir. Gertrude Bell'in ilgi alanlarından en önemlisi ise arkeolojiye olan ilgisidir.³

Çekirdekten yetişme bir arkeolog olmayan Gertrude Bell'in arkeolojiye olan ilgisi 1899 yılında Yunanistan'a olan seyahati sırasında başlamıştır. Gertrude Bell Yunanistan gezisi sırasında öz teyzesinin kocası Klasik Dönem arkeoloji uzmanı olan Thomas Marshall ve babası ile birlikte Melos kazılarında çıkarılan arkeolojik parçaları görmüştür. Devamında babası ve kardeşi ile birlikte Pergamon, Magnesia ve Sardis kazılarına katılmıştır. Sonrasında 1904 yılında Revue Archeologique'in editörü ve The Saint-Germain Museum direktörü olan Profesör Salomon Reinach'ın çalışmalarından etkilenmesi ile birlikte onunla iletişim kurmayı başaran Gertrude Bell, burada Grek yazıtları ve Rönesans sanatı dersleri aldı ve Bibliotheque National ve Cluny Museum'da çalışmalar yapmıştır. Böylece Arkeolojiye olan ilgisini hobi olarak bırakmayan Gertrude Bell, aldığı eğitimler ile arkeoloji alanında kendisini geliştirmeyi başarmıştır.⁴

3. Gertrude Bell'in Günlüklerinde 1909 Yılında Yaptığı Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri

Gertrude Bell, arkeolojik eğitimlerini tamamladıktan sonra daha önce gezi amaçlı geldiği Mezopotamya coğrafyasına 1909 yılında bu sefer bir arkeolog olarak gelmiştir. Gertrude Bell Mezopotamya coğrafyasında yaptığı gezi esnasında bulduğu ve karşısına çıkan arkeolojik eserleri

Diyaret Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C.5, İstanbul 1992, s. 422; Janet Wallach, *Çöl Kraliçesi: Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı*, Çev. Püren Özgören, Can Yayınları, İstanbul 2019, s. 33; Kenan Karataş, *Osmanlı'nın Çöküşünü hızlandıran İngiliz Kadın Ajan Gertrude Bell İsyanı*, En Kitap, İstanbul 2018, s. 13; Niyazi Taha Karaca, *Smurları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul 2021, s. 41; Raymond Dougherty, "An Archaeological Survey in Southern Babylonia I", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 23(1), 1926, s. 28; Stephen Jankiewicz, "Orientalists in love: Intimacy, empire, and cross-cultural knowledge", *Journal of World History*, Vol. 23, No. 2, June 2012, s. 354; George Roy Haslam Wright, "Two unusual orientalist: Women of action", *East and West*, 53(1/4), 2003, s. 289; Samet Yüce, *Britanya'nın Ortadoğu politikası ve Gertrude Bell*, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016, s. 193-194.

² Wallach, *age*, s. 42; Karaca, *age*, 50; Karasulu, *agt*, 26; Hocaoglu, *agt*, 23-24-25-26; Yüce, *agt*, 183-186; Kabakçı, *agt*, 15-16; Eyice, *age*, 422; Dougherty, *agm*, 28; Jankiewicz, *agm*, 354; Wright, *agm*, 289; Asher-Greve, *agm*, 147.

³ Kabakçı, *agt*, 17; Eyice, *age*, 422; Yüce, *agt*, 199; Parlakoğlu, *agt*, 10-11-12; Hocaoglu, *agt*, 49-52; Asher-Greve, *agm*, 150; Karasulu, *agt*, 28-29; Mustafa Celalettin Hocaoglu, "Gertrude Bell'in Irak Mandasının Kurulmasındaki Rolü", *Journal of History School (JOHS)*, 45, 2020, s. 835-836; Wright, *agm*, 289.

⁴ Asher-Greve, *agm*, 166; Hocaoglu, *agm*, 39-40; Parlakoğlu, *agt*, 19; Karasulu, *agt*, 32; Georgina Howell, *A woman in Arabia: The writings of the queen of the desert*, Penguin Classic, England 2015, s. 87-88.

kendi tuttuğu günlüğü ve yazmış olduğu mektuplarda detaylı olarak anlatarak detaylı olarak fotoğraflamasını yapmıştır.⁵

Arkeolojik faaliyetlerine Suriye'nin Halep kentinde başlayan Gertrude Bell, 2 Şubat Salı günü yazdığı günlüğünde Halep kentinde bulunan bir cami de Hitit medeniyetine ait olan bir taş gördüğünü ve devamında ise bazalt içinde başsız bir Hitit kartalı gördüğünü yazmaktadır.⁶ Gertrude Bell Mezopotamya gezisinde Suriye'nin Halep kentinde 9 Şubat Salı günü yazdığı günlüğünde ve daha sonra yazdığı "Amurath to Amurath" kitabında da burada bir cami yakınlarında iki adet Hitit aslanının olduğundan bahsetmiştir.⁷ Suriye üzerinden araştırmalarına başlayan Gertrude Bell, 21 Şubat Pazar günü günümüzde Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Serin yerleşimine geldiğini ve burada yaptığı arkeolojik çalışmalar sırasında bölge civarında eğimli bir geçit bulunan yerde çok sayıda kaya mezarların olduğunu ancak bunların taş ve çöple dolu olduğunu günlüğünde yazmıştır. Ayrıca yoluna devam ederek bölgenin kuzey tarafına doğru tırmanınca bir kaya mezarın olduğunu yazarak tepeler üzerinde gezerek bölgenin güney tarafında da kaya mezarların olduğunu günlüğünde söylemektedir.⁸ Suriye çevresine tekrardan dönen Gertrude Bell, 22 Şubat Pazartesi günü yazdığı günlüğünde Suriye Ramaileh yakınlarında kurduğu çadırın çevresinde yükselen zemin üzerinde her birinin çevresinde büyük taşlardan oluşan bir halka bulunan beş tane küçük höyüğün olduğundan bahsetmektedir.⁹ Gertrude Bell 26 Şubat günü yaptığı arkeolojik çalışmalarda Suriye'nin Rakka şehri yakınlarında bir tapınağın mermer sütunlarından bahsederek bu tapınak kalıntısının Fırat nehrine yakın olduğunu da aktarmıştır.¹⁰

1 Nisan günü Irak topraklarında çalışmalarını sürdüren Gertrude Bell, Babil medeniyetine ait büyük bir höyüğü gördüğünü günlüğüne aktarmıştır.¹¹ 2 Nisan Cuma günü ise araştırmalarına devam eden Gertrude Bell, bir saray höyüğü gördüğünü yazarak devamında bu saraya ait büyük tuğla blokları gördüğünü yazmıştır. Ayrıca yazdığı günlüğün detayında saray kalıntısı kapsamında boğalar ve griffinler¹² olduğunu aktarmıştır. Devamında ise kral sarayının iç avlusunda renkli ama kabartmalı olmayan aslanların olduğunu yazmıştır. Sarayın diğer kapısında ise Babil Kralı II. Nebukadnezar¹³ tarafından yaptırılmış olan bir yer olduğunu söylemektedir. Gertrude Bell İhtar tapınağının yanmamış tuğlalardan yapıldığını da görmüştür. Günlüğünde

⁵Asher-Greve, *agm*, 157; Lisa Cooper, "Gertrude Bell's Mesopotamian Archaeological Photographs", *Near Eastern Archaeology*, 81(2), 2018, s. 110; Caroline Graham, "The lost city: Homage to Aleppo", *AQ-Australian Quarterly*, 88(4), 2017, s. 25; Frederick Nathaniel Bohrer, *Photography and archaeology*, Reaktion Books, London 2011, s. 24; Lisa Cooper, *Archaeology and Acrimony: Gertrude Bell, Ernst Herzfeld and the Study of Pre-Modern Mesopotamia*, *Iraq*, 75, 2013, s. 144.

⁶Bell, *Dairies*, Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=661

⁷Bell, *Dairies*, Şubat 1909 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=670 ; Gertrude Bell, "The East Bank of the Euphrates from Tel Ahmar to Hit", *The Geographical Journal*, 36(5), 1911, s. 11.

⁸Bell, *Dairies*, Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=683

⁹Bell, *Dairies*, Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=684

¹⁰Bell, *Dairies*, Şubat, 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=688

¹¹Bell *Dairies*, Nisan 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=726

¹² Griffin motifi; kökeni, biçimi, yayılışı, benzerliği ve anlamlandırma bakımında dağılışı bakımından farklı bir yapıya sahiptir. Köken olarak MÖ 4. Binyıl da ilk olarak Mezopotamya ve İran coğrafyası dâhil olmak üzere Yakın Doğu'da aynı zamanda tarihlendirilmektedir. Gliptik ve kabartma sanatında görülen bu figür Doğu kökenli medeniyetlerde güçlü hayvanlar ve ütöpik hayvanlar üzerine tasvir edilmektedir. Bkz., Veronika Dubcová, "Mastering a griffin. The agency and perception of Near Eastern images by the Aegean Bronze Age elite" *Anodos: Studies of the Ancient World Proceedings of the International Conference Ancient Communities and Their Elites from the Bronze Age to Late Antiquity (Central Europe – Mediterranean – Black Sea)*, Slovakia 2013, s. 163-178.

¹³ Geç Babil İmparatoru olan II. Nebukadnezar, MÖ 605 – MÖ 562 yılları arasında krallık yapmış olup, hanedan üyeleri arasında en uzun süreli tahta kalan kral olmuştur. Suriye, Filistin ve Yahuda bölgelerini fethederek döneminde Büyük Babil sürgününü başlatmıştır. Bkz., Ronald Herbert Sack, *Images of Nebuchadnezzar: the emergence of a legend*, Susquehanna University Press, USA, 2004, s. 2.

yazanların devamında ise saray kalıntısı ile ilgili detaylı bir şekilde nişli¹⁴ duvarların olduğu İstar¹⁵ tapınağı civarında bir avluya açılan üç odalı bir narteks'in olduğunu yazmıştır. Sarayın duvarlarının kral dairesine yaklaştıkça kalınlaştığını söylemektedir. Gertrude Bell saray kalıntılarının gözlemlerinin devamında ise Babil sarayının yemek yenilen alanın önünde büyük bir avlu olduğunu ve salona açılan geçitte ise kral tahtının olduğu bir platformun varlığından ve muhtemelen bu yerin ise Belşatarın¹⁶ şöleninin yaptığı yer olduğunu belirtmektedir. Açıklamalarına devam eden Gertrude Bell bulunduğu alanın batı tarafında Babil kralı Nabopolassar'ın¹⁷ sarayının kalıntılarının olduğunu ve bu sarayın sadece yarısının kazıldığını belirtmektedir. Nabopolassar'ın sarayı ile ilgili detaylı bir şekilde anlatımına devam eden Gertrude Bell bu sarayın yüksek bir konuma inşa edildiğini ve saray temeli içinde zikzak çizen çok ilginç bir duvarların olduğunu belirtmektedir. Gözlemlerinde Marduk¹⁸ tapınağını gördüğünü ancak burada herhangi bir kazı yapılmadığının da aktarmıştır.¹⁹

23 Nisan Cuma günü Irak sınırları içerisinde araştırmalarına Alman arkeologlar Bachmann ve Andre ile birlikte devam eden Gertrude Bell günlüğünde çalıştıkları alanda Part Krallığına ait sıra

¹⁴ Niş kavramı oyuk – hücre – yuvarlak – boşluk – köşe gibi anlamları karşılık gelen bir tanımı ifade etmekte olup genel anlamda duvarda bırakılmış boşluğu ifade eder. Nişler, genellikle bir şeyin simgelemesi ya da korunması için kullanılmaktadır. Bkz., Elif Merve Alpak – Tugba Düzenli – Sema Mumcu, “Açık Mekân Nişleri”, *Social Studies Sciences Studies Journal*, 4/18, 2018, s. 1846.

¹⁵ Samilerin ilk başta attar ve daha İstar olarak adlandırdıkları Sumerlilerin İnanna ve Akadların da İstar olarak isimlendirdikleri tanrıça temel olarak aşk tanrıçasıdır. Bu temel özelliğini kaybetmeyen Tanrıça İstar daha sonra savaş tanrıçasının özelliklerini de kendisinde toplamıştır. Zaman içinde Sumer ve Sami tanrıalarının karışımı olarak ortaya çıkan Tanrı İstar hem erkek hem de dişi özellikleri taşımıştır. Tanrıça İstar'ın en dikkat çekici özelliklerinden birisi ise hastalara şifa dağıtarak onları hastalıklardan koruduğuna inanılmış olmasıdır. Bu sebepler ile birlikte yaptığı iyiliklerin karşılığında ona ibadet ettiler ve onun için tapınaklar inşa ettiler. Ayrıca İncil de bazı yerlerinde dolaylı olarak İstar'dan bahsedildiği görüşü de mevcuttur. Bkz., Tzvi Abusch, *Essays on Babylonian and biblical literature and religion*, Brill, Leiden 2020, s. 93; Yusuf Kılıç- Ebru Uncu, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)”, *History Studies*, 3, 1, 2011, s. 187-188. Gertrude Bell'in günlüğünde geçen İstar Tapınağı da bu amaç doğrultusunda yapılmış bir tapınak olması muhtemeldir.

¹⁶ Babil'in kralı olup olmadığı hakkında çeşitli fikir ayrılıkları mevcuttur. Dönemin kaynaklarının yetersizliği sebebiyle hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Ancak tarihsel kaynaklarda Babil Kralı II. Nebukadnezar'ın torunu, Nabonidus'un oğlu olarak bilinmektedir. Bkz., Jack Lundbom, Builders of Ancient Babylon: Nabopolassar and Nebuchadnezzar II, *Interpretation*, 71, (2), 2017, s. 156; Donald Wiseman – Jack Boardman, “Babylonia 605-539 B. C.”, *The Cambridge ancient history. Vol. 3, pt. 2, The Assyrian and Babylonian Empires and other states of the Near East, from the eight to the sixth centuries BC*, 1991, s. 244.

¹⁷ Kökeni hakkında çeşitli fikir ayrılıkları bulunmasına ve kaynakların yetersiz olmasına rağmen var olan kaynaklara göre kral olmadan önce üst düzey yöneticilik yapmış olup devamında yönettiği bölgeyi ele geçirip Babil Kralı olmayı başarmıştır. Antik kaynaklara göre yaklaşık olarak MÖ 626 – MÖ 605 yılları arasında Babil Kralı olarak hüküm sürmüştür. Bkz., Paul Alian Beaulieu, “Nabopolassar And The Antiquity Of Babylon”, *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies* 2003, s. 1; Ira Maurice Price, “The Nabopolassar Chronicle”, *Journal of the American Oriental Society*, 44, 1924, 123; Paul Alian Beaulieu, “Berossus on late Babylonian history”, *Special Issue of Oriental Studies*, Eds: Yushu Gong – Yichi Chen, (Canada: University of Toronto), Canada 2006, s. 120.

¹⁸ Babil inanç sisteminin temelini oluşturan Tanrı Marduk'un varlığı bir kült olarak, Babil'in Yaratılış Destanı ile tescillenmiş olup Babil Krallarının yapmış oldukları her türlü faaliyette en önemli meşruiyet aracı olmuştur. Ayrıca Tanrı Marduk, Babil Medeniyeti ile bütünleşmiş olup onun için tapınaklar inşa ettirilmiş ve yapılan çeşitli faaliyetler önemsenerek adeta bir saygınlık göstergesi haline dönüşmüştür. Bkz., Nurgül Yıldırım, “Babil Kroniklerinde Seleukos Kralları'nın Tapınak Faaliyetleri”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 15(1), 2021, s. 264-265; Okay Pekşen, “Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2017, s. 103-104.

¹⁹ Bell Dairies, Nisan 1909 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=727; Gertrude Bell, *Amurath to Amurath*, Cambridge University Press, England 2014, s. 169-170-171-172.

sütunlarını ve büyük bir zigurat²⁰ ve Anu Adad²¹ tapınağını gördüğünü belirtmektedir. Gördüğü bu zigurratın tarihsel olarak Asur dönemine ait olduğu ve MÖ 1450 tarihlerinde yapılmış olabileceğini söylemektedir. Ayrıca bu bölgede bir Asur Kralı Asurnasirpal sarayına ait birkaç kalıntının olduğunu ve ayrıca yine bu bölgede Assurisin²² oğlu Tiglathpelaser²³ tarafından MÖ 1100 tarihinde yaptırılan iki tapınağın olduğunu yazmıştır.²⁴

Aynı lokalizasyon çevresinde araştırmalarına devam eden Gertrude Bell, Bay Andre ile birlikte 24 Nisan Cumartesi günü yaptığı faaliyetleri günlüğüne detaylı olarak yazmıştır. Yazımına devam eden Gertrude Bell, saray kalıntılarının güney kısmında çalışmalara giderek burada Babil dönemine ait lahitlerin bulunduğunu ve burada odalarda mezarların olduğunu hatta bir oda içerisinde 15 tane gömü saydıklarını belirtmiştir. Yine aynı düzlem üzerinde çift sıra duvarların olduğunu ve bu duvarların Asur Kralı II. Şalmaneser²⁵ tarafından yaptırıldığını aktarmaktadır.²⁶ 25 Nisan Pazar günü yine Andre ile birlikte arkeolojik olarak çalışmalarına devam eden Gertrude Bell kalıntıların etrafında gezerek fotoğraflama yaparak çalışmalarını sürdürmüştür.²⁷ Arkeolog Gertrude Bell 12 Mayıs Çarşamba günü Irak'ın Duhok kenti yakınlarında yaptığı çalışmalarda bir Asur kalesi kalıntısı gördüğünü ve çevresinde Asur Krallığına ait bir stel için hazırlanmış bir yerin olduğunu belirtmektedir.²⁸

²⁰ Zigurrat; Mezopotamya kent devletleri döneminde çok fonksiyonlu kullanım için yapılan bir tapınak olarak yedi katlı olarak çamurdan inşa edilmiştir. Mezopotamya'da ki ilk örneklerine Sumer Döneminde rastlanan zigguratların en ünlüsü Babil zigguratıdır. Bkz., Elvan Eser – Yusuf Kılıç, “Mezopotamya'nın ilk kent binaları (tapınaklar) ve işlevleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 2017, s. 419-420.

²¹ Anu – Adad tapınağı Asur döneminde yapılmış bir tapınaktır. Tarihsel olarak kesin bir tarih olmamasına rağmen MÖ 9. Yüzyıl'da Asur Kralı II. Tukulti – Ninurta ile ilgili anlatımlar ile birlikte Anu-Adad tapınağının ismi zikredilmektedir. Ayrıca Asur'daki Anu-Adad ile aynı zaman diliminde yaşamış olan Hurrilere ait olan Tanrı Teşup'un birbirlerinin devamlılığı konusundaki görüşlerin mevcudiyeti muhtemel olarak Tanrı Anu-Adad'ın bölgesel olarak bilindiğinin bir göstergesi olabilir. Bkz., Beate Pongratz-Leisten, “Assyrian royal discourse between local and imperial traditions at the Hābūr”, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 105(1), 2011, s. 115; Eckhard Unger, “Die Symbole Des Gottes Assur”, *Belleten*, 29/115, 1965, s. 469.

²² Gertrude Bell, günlüğünde Assuris olarak yazmasına rağmen kaynaklarda Asur Kralı Ashur-resh-ishi olarak geçmektedir. Asur Kralı Ashur-resh-ishi yaklaşık olarak MÖ 1133 – MÖ 1116 yıllarında Asur Kralı olduğu bilinmekte olup Elamlar üzerine kazandığı bir zafer ve Asur tabletlerinde yaptırmış olduğu bir saray yazmaktadır. Ayrıca Hurri yerleşim bölgelerini ele geçirerek Luristan bölgesine ve Kassitler üzerine baskıcı bir politika uygulamıştır. Bkz., Ferris Stephens, “The Provenience of the Gold and Silver Tablets of Ashurnasirpal”, *Journal of Cuneiform Studies*, 7(2), 1953, s. 73-74; Michael McKenney, “The Phoenician Peace”, *Peace Research*, 7(1), 1975, s. 30; Edouard Dhorme, “Le plus ancien temple d'Istar à Ninive”, *Revue de l'histoire des religions*, 1934, s. 142-149-150; Rachel Hyslop Maxwell- Henry Hodges, “Three iron swords from Luristan”, *Iraq*, 28(2), 1966, s. 174.

²³ Asur Kralı Ashur-resh-ishi'nin oğlu olan Tiglath-pileser MÖ 1114 – MÖ 1076 yılları arasında tahta kalmıştır. Asur Krallığı onun döneminde siyasi ve askeri olarak etkin olmasını sağlamıştır. Yine onun döneminde kültürel dönüşümler yaşanmış olup bu dönüşümler hem derin hem de uzun süreli olup MÖ 1. Binyılda Asur kültürü üzerinde kalıcı bir etkiye yaratmıştır. Bkz., Albert Kirk Grayson, *Assyrian rulers of the early first millennium BC I (1114 -859 BC)*, University of Toronto Press, Canada 1991, s. 5.

²⁴ Bell Dairies, Nisan 1909 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=750; Cooper, *agm*, 111; Bell, *agm*, 223; Cooper, *agm*, 143.

²⁵ Asur Kralı olan II. Shalmaneser saltanat yılları MÖ 1030 – MÖ 1019 arasındadır. Tarihsel kaynaklarda askeri ve yapısal faaliyetlerine dair bilgiler yetersizdir. Ayrıca Asur ülkesinde yapılan bir tapınak ile ilgili bir anlatımın kendisine atfedilmesine rağmen bilim insanları bu konuda fikir birliği oluşmamıştır ve bu ismin III. Shalmaneser olduğu konusunda görüş belirtmektedirler. Ancak bu konu hakkında Morris Jastrow; II. Shalmaneser ile ilgili bulunan siyah bir dikilitaşın dönemi hakkında bilgileri içerdiği söylemektedir. Bkz., Grayson, *age*, 124; Morris Jastrow, “Corrections to the Text of the Black Obelisk of Shalmaneser II”, *Hebraica*, 5(4), 1889: 230.

²⁶ Bell Dairies, Nisan 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=751

²⁷ Bell Dairies, Nisan 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=752

²⁸ Bell Dairies, Mayıs 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=771

4. Gertrude Bell'in Mektuplarında 1909 Yılında Yaptığı Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri

Gertrude Bell Mezopotamya seyahatindeki arkeolojik faaliyetlerini günlüğüne yazmasının yanı sıra ailesine yazdığı mektuplarda anlatmıştır. 1909 yılında yaptığı arkeolojik faaliyetler kapsamında 17 Şubat Çarşamba günü üvey annesi Dame Florence Bell'e yazdığı mektupta Suriye'nin Tell Ahmar bölgesinde Bay Hogarth ile birlikte yaptığı çalışmalarda Hitit Krallığına ait bazı taşların olduğunu ve bunların kazılarak çıkartıldığını ve taş bloğun üstünde tahmini olarak kabartmalı bir boğa figürünün olduğunu hatta bu konu hakkında bir fikir ayrılığı olduğunu yazmıştır.²⁹ Tell Ahmar'da çalışmalarını sürdüren Gertrude Bell bir gün sonra 18 Şubat Perşembe günü üvey annesi Dame Florence'ye yazdığı mektupta bir Hitit erkeğine ait olan ayak parçası bulunduğunu ve devamında bir höyük yakınında tahmini olarak başı kırık bir Hitit aslanı bulunduğunu yazmaktadır.³⁰

Gertrude Bell, Mezopotamya'da faaliyetlerine devam ederken 20 Şubat Cumartesi günü üvey annesi Dame Florence'ye yazdığı mektupta adamları ile birlikte Karkamış'a geldiğini ve buranın daha önce düzensiz bir şekilde kazıldığını ayrıca burada iki büyük levha çıkarıldığını yazarak bu levhaların ağır olduğu için götürülmediğini ayrıca levhalardaki kabartmalardan birisinde büyük bir aslanın sırtında duran bir din görevlisi ve hizmetçisinin betimlendiğini mektubunda yazmıştır.³¹ Bölgede arkeolojik faaliyetlerine devam eden Gertrude Bell 13 Mart Cumartesi günü üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektupta Fırat Nehri yakınlarında bir adaya gittiğini ve burada Asur medeniyetine ait temellerin olduğunu yazmıştır. Ayrıca burada yaşayan köylülerin kendisine Asur kabartması olan parçaları da getirdiğini anlatmıştır.³² Gertrude Bell 2 Nisan günü üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektupta aynı gün yazdığı günlükteki bilgileri doğrular nitelikte Babil Kralı Nabukadnezar'ın sarayının kazısını günlüğünde yazdığı bilgilerin aynısını detaylı bir şekilde üvey annesine anlatmaktadır.³³ Bir sonraki gün yine üvey annesine yazdığı kısa bir mektupta Antik Yunan medeniyetine ait bir tiyatro alanının kalıntılarını incelemeye gittiğini yazmaktadır.³⁴

Çalışmalarına devam eden Gertrude Bell, 6 Mayıs günü üvey annesine yazdığı mektupta Musul yakınlarında bir Asur stelinin altında kamp yeri oluşturduklarını ve bu yerin yakınlarında bir nehrin olduğunu belirtmiştir. Mektubun devamında ise buradaki kayalıklardan kopan parçaların olduğunu bazılarının bir kısmının suyun içinde bir kısmının dışında olduğunu söyleyerek bu kayaların üstünde kanatlı hayvanların, aslanların, kralların ve tanrılara ait betimlemeleri gördüğünü yazmıştır.³⁵ Musul yakınlarında faaliyetlerine devam eden arkeolog Gertrude Bell, 9 Mayıs Pazar günü üvey annesine yazdığı mektupta günümüzde Irak'ın Musul şehrinin 70 km kuzeyinde olan Malthai bölgesine gittiğini ve buradaki tepelerde Asur kabartmalarını incelediğini yazmıştır.³⁶

5. Gertrude Bell'in Günlüklerinde 1911 Yılında Yaptığı Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri

Mezopotamya seyahati sonrasında ülkesine dönen Gertrude Bell, Britanya da bulunduğu süreyi topladığı bilgileri ve belgeleri düzenlemekle geçirdi. Devamında ise düzenlediği bilgileri bir kitap haline getirerek 1911 yılında Amurth to Amurth isimli kitabı yayınladı. Akli halen

²⁹ Bell, Letters Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1649; Gertrude Bell, "The East Bank of the Euphrates from Tel Ahmar to Hit", *The Geographical Journal*, 36(5), 1910, s. 513.

³⁰ Bell, Letters Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1650.

³¹ Bell, Letters Şubat 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1654.

³² Bell, Letters Mart 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1664.

³³ Bell, Letters Nisan 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1678.

³⁴ Bell, Letters Nisan 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1679.

³⁵ Bell, Letters Mayıs 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1696.

³⁶ Bell, Letters Mayıs 1909. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1699.

Mezopotamya coğrafyasında olan Gertrude Bell. 1911 yılında ise tekrardan araştırmalarına devam etmek için daha önce gezdiği coğrafyaya ikinci bir seyahate çıkmıştır.³⁷

1911 yılında Mezopotamya coğrafyasında arkeolojik faaliyetlerine başlayan Gertrude Bell burada yaptığı ve gözlemlediği tüm olayları günlüğünde ve mektuplarında detaylı bir şekilde yazmıştır. 1911 yılında Irak coğrafyasında arkeolojik faaliyetlerini sürdüren Gertrude Bell 9 Mart Perşembe günü yazdığı günlükte Birs olarak yazdığı yerleşim yerinde öğle vakitlerinde bir tapınağı gördüğünü ve bu tapınağın yanından yukarı doğru çıkarken yuvarlak sütunlu taşlar gördüğünü yazmıştır. Akşama doğru saat 3 ila 4 arasında Babil'e ulaştıklarını belirten Bell, burada kendisine Bay Buddensieg tarafından merkezi bir konumda olan yeni küçük bir tapınağın gösterildiğini günlüğünde yazmıştır.³⁸

Irak üzerinde araştırmalarını sürdüren Gertrude Bell, 3 Nisan Pazartesi günü Shergat bölgesine geldiğini ve burada bulunan Asur tapınağı kazısını gördüğünü günlüğüne yazmıştır.³⁹ Asur tapınağı kazısına katılan Gertrude Bell burada belirli bir süre kalmış olup 5 Nisan Salı günü yazdığı günlüğünde bir kapı kalıntısı bulunduğunu ve bulunan arkeolojik objenin Asur ait olmadığını aksine bunun Ahamenişlere veya Sasanilere ait olduğunu tahmin etmektedir.⁴⁰ 6 Nisan Çarşamba günü ise burada bulunan parçaların fotoğraflamasını yaptıklarını günlüğünde belirtmiştir.⁴¹

Irak – Türkiye sınırında faaliyetlerine devam eden Gertrude Bell, 22 Nisan Cuma günü yazdığı günlüğünde öğle saatlerine doğru devasa antik surların izini fark ettiğini ve bu izi takip ederek bulunduğu yerin doğu tarafına doğru tepeye doğru çıktığını ve güney tarafına doğru ise bir klasik bir yapı kalıntısını bulduğunu yazmıştır. Devamında ise burada kaya oyması evlerin bulunduğunu yazan Gertrude Bell, bezemelerin içlerinde nereidler⁴² ve diğer figürleri görmesinin yanı sıra iki tane başsız nereid gördüğünü aktarmaktadır. Aynı yer üzerinde birtakım figürler ve kemerlerde bulan Gertrude Bell, Attika kaideli bir sütun parçası ve çok tahrip edilmiş bir Antik Grekçe olan yazılı bir tablet bulmuştur.⁴³

Gertrude Bell, 1909 yılında yaptığı seyahatinde daha önce geldiği yer olan Karkamış'a 1911 yılının 21 Mayıs Pazar günü günümüzde Türkiye sınırı içerisinde Gaziantep ilinin Karkamış yerleşiminde kazılarına devam eden Bay Thompson ve Bay Lawrance'nin yanına geldi. Gertrude Bell, ilk olarak Hitit mezarlarında şampanya bardaklarını gördüğünü günlüğünde yazmıştır. Öğle yemeğini yedikten sonra ise bir höyüğün yanına gittiğini ve burada çok fazla levha, yazıt, sarayın girişini ve merdivenlerini gördüğünü belirtmiştir. Kazı alanında Roma temellerinin Hitit temellerinin seviyesine kadar indiği için höyüğün tepesinin kesilerek çıkartıldığını tahmin etmektedir. Bu höyükte bulunan temellerden yola çıkarak burada yaşamış olan insanların tarih öncesi erken Hitit döneminde yaşamış olabileceğini tahmin etmektedir. Ayrıca höyükte bir Asur – Hitit duvarının da bulunduğunu günlüğünde yazmıştır. Bölgenin yakınlarında birçok kazının yapıldığını ve bu kazılarda Roma dönemine ait eserlerin yanı sıra Roma öncesine ait eserlerinde ortaya çıktığını söylemektedir. Günlüğünün son satırlarına doğru Karkamış'ın uzak sınırlarına doğru bir nehir etrafında bir rıhtım duvarının varlığından ve devamında burada bulunan üst

³⁷ Wallach, *age*, 139-140; Karasulu, *agt*, 42; Elizabeth Monroe, "Gertrude Bell (1868–1926)", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 7(1), 1980, s. 12; Wright, *agm*, 300.

³⁸ Bell Dairies, Mart 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=914.

³⁹ Bell Dairies, Nisan 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=941.

⁴⁰ Bell Dairies, Nisan 1911 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=943.

⁴¹ Bell Dairies, Nisan 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=944.

⁴² Antik Yunan mitolojisinde Deniz tanrısı Nereus ve Oceanid Doris'in elli ve daha fazla sayıda olan deniz veya tatlı su perisi kızı olarak geçmektedir. Bazılarının ismi Homer ve Hesiod'un eserlerinde geçmekte olup insanlık için herhangi bir kötülüğü olmayıp iyi niyetli kadın ruhlu olarak tanımlanmaktadır. Bkz., Mike Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. ABC-CLIO, USA 1988, s. 217.

⁴³ Bell Dairies, Nisan 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=962

taşların Roma dönemine ait olduğunu daha alt kısımdaki blokların ise Hitit sarayında bulunan tuhaf yuvarlak objelerin olduğunu yazmıştır.⁴⁴

6. Gertrude Bell'in Mektuplarında 1911 Yılında Yaptığı Mezopotamya Seyahatindeki Arkeolojik Faaliyetleri

Arkeolog Gertrude Bell, 1909 yılında yaptığı gibi günlüklerinin yanı sıra ailesine yazdığı mektupların içinde de bölgede yaptığı arkeolojik faaliyetler hakkında bilgiler yazmıştır. 1911 yılında ikinci kez çıktığı Mezopotamya seyahatinde üvey annesi Florence Bell'e yazdığı 10 Mart tarihli mektubunda Fırat Nehri üzerinde ve günümüzde Irak'ın Necef yerleşim yeri yakınlarında olan Kifil köyünde arkeolojik faaliyetlerine devam ettiğini yazmıştır. Mektubun devamında ise Kifil köyü yakınlarında Babil medeniyetine ait bir tapınağın olduğunu anlatan Gertrude Bell, bulunduğu tepenin kuzey kısmında tapınağın kalıntılarını gördüğünü ve tuğladan yapılmış bir kule kalıntısının olduğunu söylemektedir. Bu ayrıntının yanı sıra aynı lokalizasyonda büyük bir höyüğü de gördüğünü belirtmektedir.⁴⁵

Irak içlerinde arkeolojik gezintisini sürdüren Gertrude Bell, 14 Nisan günü üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektupta günümüzde Irak sınırları içinde kalan Hatra bölgesinde gezerken burada Parth'lara ait yerleşim yeri üzerinde gezdiğini ve ayrıca yine Parth'lara ait bir saray varlığından bahsedip mektubun detayında Parth'ların kendine özgü sanat biçimlerini zaman içinde Hellenistikleştirdiğini ve devamında bu bölgenin aslında Romalıların ele geçirdiğini ve zaman içinde Roma ile olan etkileşimden dolayı sanat yapılarında dönüşüm yaşadığını anlatarak MS 360 yılında II. Shappur'un bölgeyi ele geçirdiği bilgilerini de mektubunda yazmıştır.⁴⁶

Mezopotamya coğrafyasındaki gezintisine devam eden Gertrude Bell, 25 Nisan günü üvey annesi Florence Bell'e yazdığı mektupta günümüzde Türkiye sınırlarında olan Mardin ilinin Midyat ilçesine geldiğini ve burada MS 3. yüzyıldan kalma olduğunu tahmin ettiği bir bina bulunduğunu yazmaktadır. Mektubun devamında bulunduğu binayı erken Hristiyanlık dönemine tarihlendirmektedir. Gezintisine devam eden Gertrude Bell, yolunun üstünde iki tane eski tapınağı bulunduğunu belirterek, üzerinde harika bir dekorasyonun olduğunu söylemiştir. Tapınak hakkında detaylı bilgiler vererek, yapıların hem kısmen kaya içlerine oyulduğunu hem de bu kısmen tapınakların büyük taş bloklardan yapıldığını yazmıştır. Ancak bu iki eski tapınak hakkında çarpıcı bir şekilde daha önce hiçbir şeye benzetemediği için herhangi bir tarihlendirme yapamamıştır. Bulduğu iki tapınağın fotoğraflarını çeken Gertrude Bell gezintisine devam etmiştir.⁴⁷

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu sahip olduğu topraklar stratejik ve jeopolitik öneme sahip olmasının yanı sıra arkeolojik bakımdan da büyük bir öneme sahiptir. Özellikle 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma dönemini yaşadığı zamanda yabancı ülkelerin uzmanları bu önemi fark ederek Osmanlı coğrafyasında arkeolojik faaliyetlerde bulunmuşlardır ve bu çalışmalarda ortaya çıkan arkeolojik öneme sahip parçaları da çalarak kendi ülkelerine götürmüşlerdir.

Avrupalı devletlerin Osmanlı coğrafyasında yaptığı arkeolojik faaliyetler gün geçtikçe artmaya devam etmiştir. Ancak bir süre sonra arkeolojik faaliyetler adı altında yapılan çalışmalar istihbarat sisteminin bir parçası haline dönüşmüştür. 20. yüzyıl içinde Osmanlı artık yıkılma

⁴⁴ Bell Dairies, Mayıs 1911 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=994; Cooper, *agm*, 111.

⁴⁵ Bell Letters, Mart 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1803.

⁴⁶ Bell Letters, Nisan 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1814.

⁴⁷ Bell Letters, Nisan 1911. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1819.

noktasına geldiği için yabancı devletler içinde özellikle Britanya Krallığı bu yöntemi çok iyi bir biçimde kullanmıştır.

Britanya Krallığının en ünlü ve ilk kadın casuslarından olan Gertrude Lowthian Margaret Bell'in Mezopotamya ve Orta Doğu coğrafyasındaki faaliyetleri Britanya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki politikalarında etkili olmuştur. Gertrude Bell'in arkeolog kimliği adı altında istihbarat faaliyetlerinin yanı sıra arkeolojik faaliyetleri de Eskiçağ tarihi açısından önem arz etmektedir. Özellikle Irak, Suriye ve Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu coğrafyasındaki gezileri günlüklerinde not etmeyi ihmal etmemiştir. Bu sebeple Gertrude Bell'in günlüklerinde Eskiçağ tarihi açısından önemli gelişmelere dair izler görülmektedir. Bell'in günlüklerinde gördüğü yerlerde karşısına çıkan höyükler başta olmak üzere Roma, Yunan, Asur, Hitit ve özellikle Babil tarihi açısından önemli detaylar mevcuttur.

Kaynakça

- ABUSCH, I, Tzvi, 2020. *Essays on Babylonian and biblical literature and religion*. Brill, 2020 Leiden.
- ALPAK, Elif, Merve – DÜZENLİ, Tugba – MUMCU, Sema, “Açık Mekân Nişleri”, *Social Studies Sciences Studies Journal*, 4/18, 2018, s.1845-1851.
- ASHER – GREVE. Julia, “Gertrude L. Bell, 1868 – 1926”, *Breaking ground: pioneering women archaeologists* Eds. Getzel Cohen- Marta Sharp Joukowsky, University of Michigan Press, USA, 2006, s.142-197.
- BEAULIEU, Paul, Alian, 2003. “NABOPOLASSAR AND THE ANTIQUITY OF BABYLON”, *Eretz- Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies*, s. 1-9.
- BEAULIEU, Paul, Alian, “Berossus on late Babylonian history”, *Special Issue of Oriental Studies*, Eds.: Yushu Gong – Yichi Chen, (Canada: University of Toronto, Canada 2006, s.116-149.
- BELL, Gertrude, *Amurath to Amurath*, Cambridge University Press, 2014 England.
- BELL, Gertrude, “The East Bank of the Euphrates from Tel Ahmar to Hit”, *The Geographical Journal*, 36(5), 2010, s.513-537.
- BOHRER, Frederick, Nathaniel, *Photography and archaeology*, Reaktion Books, 2011 London.
- COOPER, Lisa, *Archaeology and Acrimony: Gertrude Bell, Ernst Herzfeld and the Study of Pre-Modern Mesopotamia*. *Iraq*, 75, 2013, s.143-169.
- COOPER, Lisa, “Gertrude Bell's Mesopotamian Archaeological Photographs”, *Near Eastern Archaeology*, 81(2), 2018, s.108-119.
- DHORME, Edouard, “Le plus ancien temple d'Istar à Ninive”, *Revue de l'histoire des religions*, 1934, s. 140-156.
- DIXON-KENNEDY, Mike, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. ABC-CLIO, 1998 USA.
- DOUGHERTY, Raymond, “An Archæological Survey in Southern Babylonia I”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 23(1), 1926, s.15-28.
- DUBCOVÁ, Veronika 2013. “Mastering a griffin. The agency and perception of Near Eastern images by the Aegean Bronze Age elite” *Anodos: Studies of the Ancient World Proceedings of the International Conference Ancient Communities and Their Elites from the Bronze Age to Late Antiquity (Central Europe – Mediterranean – Black Sea)*, Slovakia 2013.

- ESER, Elvan- KILIÇ, Yusuf, “Mezopotamya’nın ilk kent binaları (tapınaklar) ve işlevleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4(13), 2017, s.412-438.
- EYİCE, Semavi, "BELL, Gertrude Lowthian", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C5, İstanbul 1992, s. 422-423.
- BELL, Gertrude, GÜNLÜKLER <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diaries.php> (12.12.2021).
- BELL, Gertrude, MEKTUPLAR <http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letters.php> (12.1.2022).
- GRAHAM, Caroline, “The lost city: Homage to Aleppo”, *AQ-Australian Quarterly*, 88(4), 2017, s.24-31.
- GRAYSON, Albert, Kirk, *Assyrian rulers of the early first millennium BC I (1114-859 BC)*, University of Toronto Press, 1991 Canada.
- HOCAOĞLU, Mustafa, Celalettin, *Gertrude Bell’in Irak Mandasının Kurulmasındaki Rolü*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta 2019.
- HOCAOĞLU, Mustafa, Celalettin, “Gertrude Bell’in Irak Mandasının Kurulmasındaki Rolü”, *Journal of History School (JOHS)*,45, 2020, s.833-867.
- HOWELL, Georgina, *A woman in Arabia: The writings of the queen of the desert*. Penguin Classic; Reprint, 2015 England.
- JANKIEWICZ, Stephen, “Orientalists in love: Intimacy, empire, and cross-cultural knowledge”, *Journal of World History*, 2012, s.345-373.
- JASTROW Jr, Morris, “Corrections to the Text of the Black Obelisk of Shalmaneser II”, *Hebraica*, 5(4), 1889, s.230-242.
- KABAKÇI, Tuğba, *Gertrude Bell’in mektup ve günlüklerine göre Konya vilayeti (1905- 1907)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2019.
- KARACA, Taha, Niyazi, *Sınırları Çizen Kadın: İngiliz Casus Gertrude Bell*. Kronik Kitap, 2018 İstanbul.
- KARASULU, Sibel, *19. yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu’da kadın kimliği analizi: Gertrude Bell örneği*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2019.
- KILIÇ, Yusuf - UNCU, Ebru, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)”, *History Studies*, 3, 1, 2011, s.183-201.
- LUNDBOM, Jack, “Builders of Ancient Babylon: Nabopolassar and Nebuchadnezzar”, *II. Interpretation*, 71(2), 2017, s.154-166.
- MAXWELL-HYSLOP, K, Rachel- HODGES, W, M, Henry, “Three iron swords from Luristan”, *Iraq*, 28(2), 1966, s.164-176.
- McKENNEY, Michael, “The Phoenician Peace”, *Peace Research*, 7(1), 1975, s.25-30.
- MONROE, Elizabeth, “Gertrude Bell (1868–1926)”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 7(1), 1980, s.3-23.
- PARLAKOĞLU, Muhammed, Nurullah, *Gertrude Bell’in Türkiye Mezopotamya’sındaki seyahatleri ve faaliyetleri*, (Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Batman 2018.

- PEKŞEN, Okay, “Babil Krallarının Siyasal Meşrulaştırma Aracı: Tanrı Marduk”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2017, s.102-111.
- PONGRATZ-LEISTEN, Beate, 2011. “Assyrian royal discourse between local and imperial traditions at the Hābūr”, *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale*, 105(1), 2011, s.109-128.
- PRICE, Ira. Maurice, “The Nabopolassar Chronicle”, *Journal of the American Oriental Society*, 44, 1926, s.122-129.
- SACK, Ronald, Herbert, *Images of Nebuchadnezzar: the emergence of a legend*, Susquehanna University Press, 2004 USA.
- STEPHENS, Ferris, “The Provenience of the Gold and Silver Tablets of Ashurnasirpal”, *Journal of Cuneiform Studies*, 7(2), 1953, s.73-74.
- UNGER, Eckhard, “DIE SYMBOLE DES GOTTES ASSUR”, *BELLETEN*, 29/115, 1965, s.423-483.
- WALLACH, Janet, *Çöl Kraliçesi: Gertrude Bell'in Olağanüstü Yaşamı*, Çev. Püren Özgören, Can Yayınları, 2019 İstanbul.
- WISEMAN, Donald, & BOARDMAN, Jack, 1991. Babylonia 605-539 B. C. *The Cambridge ancient history. Vol. 3, pt. 2. The Assyrian and Babylonian Empires and other states of the Near East, from the eight to the sixth centuries BC*, 1991, s.229-251.
- WRIGHT, George, Roy, Haslam, “Two unusual orientalis: Women of action”, *East and West*, 53(1/4), 2003, s.289-304.
- YILDIRIM, Nurgül, “BABİL KRONİKLERİNDE SELEUKOS KRALLARI'NIN TAPINAK FAALİYETLERİ”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 15(1), 2021, s.261-277.
- YÜCE, Samet, 2015. *Britanya'nın Ortadoğu politikası ve Gertrude Bell*, (Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karabük.
- YÜCE, Samet, *Britanya'nın Ortadoğu politikası ve Gertrude Bell*. Nizamiye Akademi. 2016 İstanbul.
- Günlükler (New Castle University), 2 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=661. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 9 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=670. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 21 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=683. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 22 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=684. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 24 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=686. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 26 Şubat 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=688. (12.12.2021).

- Günlükler (New Castle University), 1 Nisan 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=726. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 2 Nisan 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=727. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 23 Nisan 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=750. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 24 Nisan 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=751. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 25 Nisan 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=752. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 12 Mayıs 1909 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=771. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 9 Mart 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=914. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 3 Nisan 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=941. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 5 Nisan 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=943. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 6 Nisan 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=944. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 22 Nisan 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=962. (12.12.2021).
- Günlükler (New Castle University), 21 Mayıs 1911 Tarihli Günlük.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/diary_details.php?diary_id=994. (12.12.2021).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 17 Şubat 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1649. (12.1.2022).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 18 Şubat 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1650. (12.1.2022).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 20 Şubat 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1654. (12.1.2022).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 13 Mart 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1664. (12.1.2022).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 2 Nisan 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1678. (12.1.2022).
- Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 3 Nisan 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1679. (12.1.2022).

Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 6 Mayıs 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1696. (12.1.2022).

Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 9 Mayıs 1909 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1699. (12.1.2022).

Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 10 Mart 1911 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1803. (12.1.2022).

Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 14 Nisan 1911 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1814. (12.1.2022).

Mektuplar (New Castle University), Gertrude Bell'den Annesi Dame Florance Bell'e
Gönderilen 25 Nisan 1911 Tarihli Mektup.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/letter_details.php?letter_id=1819. (12.1.2022).

Summary

Mesopotamia geography has been one of the important areas for the survival of human beings throughout historical periods, thanks to its fertile lands and the Euphrates and Tigris rivers. Mesopotamian geography, which was lived in small communities at first throughout the historical ages, has passed to the central administration system with Sumer. After the Sumerian rule, other central governments such as Akkad, Assyria and Babylon ruled in this ancient geography in the Mesopotamian geography. In addition to these civilizations, Macedonians, Seleucids, Romans and Persians also succeeded in establishing dominance in the Mesopotamian geography. Due to the dominance of so many civilizations in the ancient Mesopotamian geography, many structural artifacts have emerged. Some of the artifacts made by different civilizations have managed to preserve their existence for centuries as some of them have been destroyed and some of them have been destroyed.

The geography of Mesopotamia was within the borders of the Ottoman Empire in the 20th century. With the European states calling the Ottoman Empire "Sick Man", the desire to share their lands emerged. European States have applied many methods to achieve these goals, and the most important of these methods has been espionage activities. The spies to be sent to the Ottoman geography were chosen among people who were competent in the scientific field, loyal and had nationalistic characteristics. These spies, who continued their activities in the Ottoman geography under different identities, gathered information about the Ottoman Empire and served their own states.

The best spy to fit this description in the 20th century was British agent Gertrude Margaret Lowhtian Bell. Born on 14 July 1868 in Newcastle, England, as the daughter of a wealthy family, Gertrude Bell lived a prosperous life. Despite the fact that girls were not sent to school during her lifetime, this situation did not apply to her. Continuing her education, Gertrude Bell successfully graduated from Oxford University, Department of Modern History. After finishing her education, she traveled to various geographies of the world. Gertrude Bell, who was not an archaeologist at the core, emerged during her trip to Greece in 1899. She succeeded in improving herself by taking various trainings by following her interest in archeology with the connections she established afterwards.

Gertrude Bell, who successfully completed her archeology education, came to Mesopotamia geography in 1909 as an archaeologist, where she had previously traveled to. Gertrude Bell described the archaeological activities she did during her stay in Mesopotamia in her own diary in detail. In addition to her diary, Gertrude Bell also described the archaeological activities she had done in the letters she wrote.

Gertrude Bell traveled the geography of Syria in February, observing the remains of archaeological value that she came across, and took notes in her diary. Continuing her research in April, Gertrude Bell talked about the palace ruins she saw in the area she was researching and said that this palace ruin was the King of Babylon II. He described it as belonging to the period of Nebuchadnezzar in his diary and in a letter to his stepmother Florenca Bell. Continuing her archaeological research throughout April, Gertrude Bell conveyed her detailed observations about the Ishtar temple. In April, he gave information about the palace ruins of Babylonian King Nabopolassar regarding Babylonian civilization and stated that he had seen the temple of God Marduk. Gertrude Bell's diary and letters contain information about Assyrian civilization as well as Babylonian civilization. Continuing his work with German archaeologists in April, he conveyed information about the ruins of the Anu Adad temple built by the Assyrians, and mentioned in his diary and in the letter he wrote to his stepmother that there were ruins of the Assyrian King Asurnasirpal palace in the region where he was researching. Continuing her studies in the region, Gertrude Bell wrote that there were two temples built in this region by Tiglathpelasar, son of Assuris, in 1100 BC.

Gertrude Bell, who finished her archaeological activities in Mesopotamia in 1909, returned to her country and collected her studies and published her book Amurth to Amurth. Gertrude Bell made a second trip to Mesopotamia again in 1911. Gertrude Bell, who started her archaeological activities in the Iraq region, continued to write her observations in her diary and letters by examining the archaeological artifacts she encountered in the places she visited on the Iraqi borders. Continuing her archaeological research, Gertrude Bell went back to Carchemish, where she came in 1909. Gertrude Bell, who met with Thompson and Lawrence in Carchemish, observed the works of Hittite civilization in detail and wrote in her diary. In addition to the Hittites, he examined the works of Roman civilization and transferred the information to his diary, and in a letter he wrote to his stepmother Florence Bell, he explained in detail the archaeological activities he had done in Carchemish. This study aims to explain the archaeological activities of the archaeologist Gertrude Bell, who spied on behalf of the British Kingdom, in her travels in Mesopotamia, and to convey the findings that are important in terms of ancient history in her travels and excavations.

